

Journal of Universal History Studies

Kendine Ait Bir Cengiz Han ¹

A Genghis Khan Belonging to Himself ²

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 04.09.2020 / 26.11.2020

pp. 353-372

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sümevra Çalışkan

Hacı Bayram Veli University, Faculty of Communication, Phd. Student, Ankara, Turkey

Email: skepticalmodest@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-2728-1821

Cite: Çalışkan, S . (2020). Kendine Ait Bir Cengiz Han . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 353-372.

DOI: 10.38000/juhis.790437

¹This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor./ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

² Seyahatname'yi erkenden tanımamın önünü açan Doç. Dr. Aytül Tamer Torun'a ve tarih ufku ma imge ve anlatıları dahil ederek bu araştırmanın ortaya çıkmasına olanak veren Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarıcı'ya müteşekkirim. Tarih eğitimi mezunu değil "araştırmacı" sı olmamı sağlamış Y.D'1 da anmam gerekir.

Öz

Kitle İletişim araçlarının bugüne nispetle gelişmemiş bulunduğu 17. yüzyılda insanlar, dışındaki ve geçmişteki dünyayı anlatılarla kavıyor, anlatılarla meram anlatıyor, bu anlatılar da geçmişe ve mevcuda dair imgeleri oluşturup biçimlendiriyordu. Matbaa ve sonraki teknik, araçların gelişimi anlatıların biçimini değiştirip zenginleştirdiyse de maksatlar ve kurgulanma teknikleri büyük ölçüde korundu. Anlatılar geçmişte ne olduğuna dair imge ve kavrayışlar verirken düşünce ve ideolojileri de bünyesinde barındırarak çeşitli maksatlara da hizmet etmekteydi. Birçok tarihî anlatı gerek masal, efsanelerde gerekse de seyahatnameler gibi zengin kaynaklarda yer bulmuştur. Bununla beraber tarihin bilim olmadığı savunusunda anlatı biçimliliği de bu sava kanıt olarak öne sürülmüştür. Bu çalışmada tarih araştırmaları için anlatının önemli olduğu ve tarihin ilmi değerine katkısı bulunduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında tarih ve anlatıları değerlendirme hususunda imgelerin yerine ve anlatılardaki ağırlıklarına yer verilmiştir. Anlatı aktarımı zaviyesinden de hayli zengin olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde yer alan Cengiz Han ve Tatar nesebi anlatısı hem anlatı yapısının ve olay örgüleştirilmenin mahareti bakımından hem de döneme dair taşıdığı anlayış ve olgusal izler bakımından değerlendirmeye gerek duymaktadır zira anlatı ayrıca önemli siyasi gerek ve meşruiyetler için de temel teşkil eder görünmektedir. Söz konusu anlatı ilgili döneme ait imgeleri de mündemicinde bulundurmaya dönemin anlayışını bazı yönleriyle ortaya koymaktadır. Bu çalışmada bu hususiyetler tarih ve anlatılar içerisinde de imgelerin kıymetine yer verilirken diğer yandan anlatının tarih araştırmaları için bir kenara bırakılmayacak derecede mühim bir kaynak teşkil ettiğini olabildiğince göstermeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Anlatı, Tatarlar, Evliya Çelebi.

Abstract

In the 17th century, when the mass media were not developed compared to today, they grasped the world outside of people and the past with narratives, explained my meanings through narratives, and these narratives formed and shaped images of the past and present. Although the development of the printing press and the later technique and tools changed and enriched the narratives, the intentions and editing techniques were largely preserved. While the narratives gave images and insights about what happened in the past, they also served various purposes by incorporating ideas and ideologies. Many historical narratives are included in rich sources such as tales, legends and travel books. However, narrative formality has been put forward as evidence for this argument in the argument that history is not a science. In this study, it has been tried to reveal that narrative is important for historical research and contributes to the scientific value of history. In addition, in terms of evaluating history and narratives, the place of images and their weight in narratives are included. Genghis Khan and Tatar lineage in the Seyahatname of Evliya Çelebi, who is also rich in narrative transmission It needs to be evaluated in terms of the skill of organizing as well as the understanding and factual traces it carries about the period, because the narrative also seems to be the basis for important political necessities and legitimacy. The narrative in question reveals some aspects of the understanding of the period by including the images of the relevant period in its content. In this study, while these features include the value of images in history and narratives, on the other hand, it is tried to show as much as possible that narrative constitutes an indispensable source for historical research.

Keywords: Genghis Khan, Narrative, Tatars, Evliya Çelebi.

Giriş

19.yüzyılın egemen anlayışının bir uzantısı olarak tarihin bilimsel niteliklere sahip olması gerektiği kaygısı ve savunusu bu yüzyıla kadar ulaşan tarihî belge ve bilgileri neredeyse her yönüyle sorgulama gereğine ivme kazandırır. Bu çabalarla beraber tarih ilminin bilim olduğu savunusu güçlenir. Ancak tarihin bu arayış ve düzenlemeler neticesinde kurumsallaşmış bir disiplin vasfına kavuşmuş olmasıyla tarih araştırmacıları tarih yazımının eski biçimlerinden bütünüyle ayrı bir yola girememişler, tarih yazımının bilimsel biçimde gerçekleştirilmesi savına karşılık anlatı biçiminde kaleme alınması görüşü de bazı tarihçiler tarafından kabul edilmiştir (Iggers, 2000, s. 1-2). Bu süreç içerisinde tarih 19. yüzyılda profesyonel olarak eğitilmiş tarihçiler tarafından icra edilen bir "bilim" olarak görülen profesyonelleşmiş bir disipline dönüşmüştür (Iggers, 2000, s. 18). Bununla birlikte bilimsel olduğu iddia edilen ve bu görüşe karşı olan tarih yazımlarının ortak kabulü yaşanmış gerçeklerle örtüştüğü ve açığa çıkarma gereği bulunduğu, kronolojik silsileye sahip olduğu yönleri olmuştur (Iggers, 2000, s. 2-3). Gerek eski gerek yeni tarih yazımındaki "anlatı" biçimi onun bilimsellik iddiasına karşı çıkılmasının sebeplerden biri olmuştur. Bu bilimsellikten yoksun bulunma savına karşılık tarihin anlatı yapısına sahip olması gerçekte özel bir bağı olduğu gerçeğini değiştirmedeği gibi bu yapı geçmişi yeniden canlandırmayı hedeflediği görüşü yaygınlıkla kabul edilir (Iggers, 2000, s. 13). Tarihi nesnel bir tutumla ortaya koyma arayışına karşılık yeni olduğu lanse edilen tarihçilik de bazı kamusal ve siyasal maksatlara hizmet etmiş özellikle 1848 devrimi sonrasında arşivdeki arayışlar tarihçilerin milliyetçilikleri ve sınıfsal kanılarını destekleyip bilimsel koruma duvarı örecektir bulmaya yönelik olmuştur (Iggers, 2000, s. 23/29). Her halükârda tarihin bilim olup olmadığı tartışması genel kabul bulan bir kavrayışa sahip olmamıştır. Tarihin bilim olduğu savına olan reddiye yalnızca anlatı biçimliliğinden değil Aristo'dan miras olarak çeşitli sebeplerle devam etmişse de "anlatı" yapısına sahipliği bilim olmadığını kanıtlama isteğinde olanlar için en zayıf argümanı oluşturuyor görünmektedir. Zira anlatı yapısının içerisinde çeşitli anlayış, ideoloji, politika vb. ile dönemlerin kalıntılarını ve dikkatsizlikleri taşıyan dolayısıyla açığa çıkarılma, dönemlerine ayna olmasa da akis tutma olanağını barındıran zengin çehreli bir keşif alanı olarak görmek daha makul görünmektedir. Bu anlayış ile tarih araştırmalarını yeni kavrayışlara ulaşarak tarihi açıklama yönüyle daha başarılı ve zengin bir ilim alanı kılabilme mümkün olacaktır. Bunun için değerlendirilmesi gereken başlıca alanlardan birini imgeler teşkil etmektedir. Çünkü anlatılar, dönemlerinin imgeleri dolayısıyla tarihçiye kavrayışlar sunma vasfını taşırlar. Bundan dolayı imgeler ve tarihsel anlatılara katkılarına değinmek elzemdir.

İmgeler ve Tarih

Anlatıların biçimlerine eklenen ve doğasından olarak değişiklik gösterip anlatıların tonları belirleyen önemli bir katkı imgeler olduğu ifade edilmiştir. İmge kelimesi Latince "*imago*" kelimesinden türemiş olup başlangıçta suret, benzerlik anlamlarını taşıırken zamanla hayalet, kavram, düşünce anlamlarını da yüklenmiştir. İngilizcedeki "*image*" kelimesi ise en başından itibaren görülmeyenin yanında var olmayı ve görmeye ilişkin çok eski bir anlam da dâhil zihinsel kavramlara gönderme yapan "*imitation*"(kopyalama), "*imagination*" (hayal gücü, imgelem) ve "*imaginary*" (hayali, imgesel) kavramlarıyla ilişkili olmuştur. İmgeler yazarların içinde yaşadıkları toplumun ve dönemin genel eğilimlerini de gösteren sistemli yapılardır. İmgeleri oluşturan kolektif muhayyile ilgili çağa bağlıdır ve esasen "bakılan"dan çok bakana dair birçok hakikati dile getirmesi dolayısıyla da kesinlikle hayal yahut kurmaca kategorisine dâhil edilemezler. İmgeler

“öteki”lere dair yargı, anlayış, stereotipleri taşıyıcı ve “ben” ile “biz” e dair kabul, anlayış, nitelendirmeleri dışı vururlarsa da hakikat vasfında olmayıp zihindeki yansımalarıdır.

İmgelerin en fazla değerlendirilmesi gereken özelliklerinden biri toplumsal bellekte zamana dayanıklı olmalarıdır. Tarihsel koşullar ve toplumlararası ilişkilere bağlı olarak imgeler değişmekle beraber bu değişim peyderpey gerçekleşmektedir. Ayrıca olumsuz algılamaları yaratan koşullara benzer yeni koşullar ortaya çıktığında, eski imgeler de toplumsal bilinçte yeniden su yüzüne çıkabilmektedir. İmgeler ve “öteki”lere dair imgelere nazaran siyasi çatışmalar ve savaşlar daha kolay unutulmakta siyasal gerilim, çatışma ya da savaş dönemlerinde bu imgeler kolayca yüzeye çıkmaktadır. Kolektif muhayyilede ötekine karşı mevcut olan imgeler, çarpıtılmış gerçeklik söz konusu olsa da tarihsel tecrübelerle dayanmaları dolayısıyla hayale indirgenemezler. İmgelerin tarihsel tecrübeye dayalı olması, onların aynı zamanda değişime ve dönüşüme uğradıkları sonucunu da doğurmaktadır (Tamer, 2010, s. 53-56/243). Ancak her imgenin yaratılması ve menfaatlere uygun kullanarak üzerinde değişiklikler yapılması olgusunun bulunduğunu da eklemek gerekir. Buna yakın tarihten bir örnekle açıklık getirilebilir: 19.yüzyıl Britanya dış politikasında Lord Palmerston’un Osmanlılara dair yaydığı imge daha pozitif ve insancılken Gladstone’un Türk imgesini vahşi hayvan, vahşet ve insanlık altı gibi nitelendirmelerle oluşturmuştur ve bu siyasi menfaatler ile Britanya politikasındaki değişimle ilgilidir. Martin Luther de siyasî tutumunun İmparator ve Papalık karşıtı olması ve akın-seferlerin onları güç durumda bırakması sebebiyle Osmanlı kuvvetlerini “*karşı çıkılmaması gereken Tanrı’nın ilahî cezası*”, İslamiyet’i “*Papalığın temsil ettiği dinden daha saf*” olarak nitelerken oluşturduğu imajı 1529 Viyana kuşatmasının değişen atmosferinde “*Türkler ve Tanrılarına karşı ölümüne dek savaşıacağı*” imajı ile değiştirmiştir (Çalışkan, 2018, s. 252). Çünkü öncesinde Osmanlı kuvvetlerinin İmparator 5.Charles’i güç duruma düşürmesi Luther’in temsil ettiği elektörlerin menfaatleri için siyasî otonomi kazanmalarının bir yolunu teşkil ediyordu.

18.yüzyıla kadar (Antik) Mısır egemenlik ve kültüründen etkilenmiş olan Antik Yunan uygarlığı olgusuna dair rahatsızlık bulunmazken 19. yüzyılda siyasi hâkimiyet, köleleştirme, ırkçılık, hegemonya arayışı gibi etken ve sonuçlardan dolayı “kara derili ve Sâmi olmak” imgeleri büsbütün aşağı, bayağı ve kötü vasıfları taşıyıcı olmuş ve bunlardan azade “Antik Yunan” anlatısı oluşturulmuştur. Zira 19. yüzyıl ile bilgelik, gelişme imgeleriyle anlatılan Antik Yunan’ın başka bir etken, üstelik “*siyahî*”ler, İbranî irtibatlı Fenikeliler ile bağı söz konusu imgelemlerle beslenmiş muhayyilelerin kabul etmek istemeyeceği bir olguyu işaret etmekteydi (Bernal, 1998). Ancak Antik Mısır ve Fenike kendi dönemlerinde zaten bu imgelerden azade bulunuyordu ancak yeni anlatının dışı vurduğu gibi döneminin imgeleri ve anlayışlarını mündemecinde taşıyarak tarihçilere esas durumun keşfedilmesi olanağını da “*anlatı*” vasfı sayesinde vermiştir. Bu anekdotlar imgelerin dayanıklılığında menfaatlerin rolünü azımsanamayacağını, söz konusu dönemlerin sosyal, siyasi, iktisadî vaziyetlerin anlatılarda imgelerin kuvvetle taşınmasına yol açtığını işaret eder. Bundan başka tarih içerisinde hemen her bölge- toplulukta çeşitli konu, kavim, devlet, ırklara dair imgeler bulunduğu açığa çıkarılmış ve çıkarılmaktadır.

İmgelerin tarihi dönemlerin rengini taşıması tarihçi için imgeleri hesaba katması, hangi imgelerin hangi zamanlarda, hangi yer-bölgelerde etkin olduğunun tespiti-bilgisinden hareketle çalışmalar yapıp bulgulara ulaşması bir yönüyle metodolojik ilke işlevi de görebilmektedir. Bundan kasıt olası bir 16. yüzyıl Çin’ine ait olduğu iddia edilebilecek bir anlatıda 19. yüzyıla ait “şeytanî Katolik” imgesinin olmasını (en azından yaygınlıkla) beklememek gerektirir. Bu olgu 19.yüzyılda güçlenmiştir. Bu imgeler vasıtasıyla da “anakronizm”leri tespit edebilmenin mümkün olduğu neticesine ulaştırmaktadır ve tarihî vesikalarda

gerçekliğe dair aranabilecek bir unsur vasfı da yüklenebilirler. İmgelerin uzun ömürlülüğünün değiştiğine bir örneğini Brummet vermiştir ve yine siyasi durumlardan ne kadar etkilendiklerine bir emsal teşkil edicidir. Brummet 19.yüzyılda emperyal güçlerin tehdidi altındaki Osmanlı mizah basımında Avrupalı'nın açgözlü tüketici, Osmanlı namusunda şehvetle gözü olan teşhirciler, illetlerin taşıyıcısı, tehditkâr erkek, kâh fesat kâh komik ve bazen saldırgan imgeleriyle temsil edildiğini saptamıştır (Fenoglio & François, 2000, s. 140-141). Buna karşın siyasi olarak zinde olunan Osmanlı klasik döneminde Avrupa genellikle “Frenk ülkesi, dinsiz, bâtil, kâfir-barbarlar” diyardı. Tarihsel olaylar imgelere de yansımakta, değişime zorlamaktadır. Bu durumda imgelerin ömürlerinden söz etmek gerekse de bütünüyle ölümlerinden söz etmek güç ancak siyaset, vaziyet ve menfaat bağlamında dönüşümlerin hâkimiyeti altında oldukları da muhakkaktır. Brummet'in diğer bir tespitine göre Osmanlı'nın Avrupa'ya dair imgesinde farklılıklar da bulunmakta her rejimin Osmanlı egemenliğine hakaret etme ve onu tehlikeye sokma riskinin büyüklüğüne ve şekline göre de biçimlenmekteydi (Fenoglio & François, 2000, s. 141).

İmgelerin tarihî dönemlere dair imge yaratma yönünden kullanılması “bilimsel” iddialı tarih yazımında dahi söz konusu olduğu görülmektedir ki bunun neticesi olarak tarihe de imgelerle bakılmaktadır. Açıklamaya örnek olarak “Yeniden Doğuş” yani diriliş, umut aydınlık, şiir esini gibi anlamları yüklenen Rönesans adlandırması 19.yüzyıl tarihçisi Julet Michelet'e aitse de önce 14. yüzyıl yazarı Petrarca'nın kendi devrini önceki devirlerden daha yaratıcı, dinamik aydınlık olarak nitelendirmesi ve onu izleyen yazarların yeni bir ahlak ve değerleri temsil ettikleri duygusuyla gelişen bu anlayışla hareket edilmesiyle önceki devir “Ortaçağ” “Karanlık Çağ” (Le Goff, 2020, s. 13-14) olarak imgenemesinin tarihine bakmak önemlidir. Sonrasında İlk kez Giovanni Andrea Bussi (1417-1475) 1469'da “Ortaçağ” terimini kullanmış, ortaçağın eskileriyle kendi döneminin yenilerini birbirinden ayırmıştır. Bu adlandırma 18.yüzyıl itibariyle yaygın olarak kullanılmış ve karanlık çağlar deyimini yayılarak bütünüyle kifayetsizlik ve kötülükle imlenmiştir. Petrarca 4.yüzyılda son bulan Yunan-Roma dönemi sonrasını “*barbarlık, karanlığın çökmesi*” ile eşdeğer tutmuştu. 19. yüzyılda ise Jules Michelet (1798-874) Ortaçağ'ın ardından gelen ve ona karşıt “*parlak devri*” tanımlamıştır. Üstelik tanımladığı Ortaçağ kendi hayal ürünlerinin katkılarını da içermekte devri karanlıkların derinliklerine gömmekteydi. Ancak bu sadece Michelet'e ait değildi, 14, 15, 16. yüzyılda oldukça yaygınlaşarak sürmüş “Aydınlanma”cılar tarafından da sürdürülmüştü (Le Goff, 2020, s. 31-33/55). Hasılı “*Tarih içinde*” oluşmuş imgeler gibi “*tarih için*” de tarihî kişi, dönemlere ilişkin oluşmuş, oluşturulmuş imgeler bulunmaktadır. Tarihten sökülemeyecek olmalarına karşın imgelerin önemi ne bir kenara bırakılarak önemsenmez olmuş esasen bu anlayış ve tutum da kısmen imgelerden, “pozitivizmin” oluşturduğu imgelerden, imgelere dair imgelerinden dolayı gerçekleşmiştir.

Pozitivist anlayışın egemen olmasıyla imgeler mühimsenmez olmuştur ancak imge, simge, simgeciliğin yeniden dikkat edilir bir alan olması; psikanalizin yaygınlaşması ve 1. dünya savaşından sonraki kültürel anlayıştaki değişmelere ve bilim anlayışının revize olmasıyla rasyonalizm, pozitivism ve bilimcilik anlayışına tepkiselliğin de etkisiyle meydana gelmiştir. İmge ve simgeler aslında 18.yüzyılın başına kadar dikkat edilen unsurlar olmuşlardı. Asya'nın Avrupa ufkuna girmesi de Avrupa'da imge, simgelerin hayli önemli olmasının bir diğer nedeni olmuştu. Böylece bilgi yol ve skalasında bir keşif edinilmişti (Eliade, 1992, s. XV - XVII). Tarihteki insanı anlamak için bunların incelenmesine vurgu yapan Eliade imgeleri somut terimlerle sunmanın anlamdan yoksun kılacağını düşünür. Emsal olarak “Anne” imgesi belirli imâları taşır ancak dış dünyanın bütün anneleri bu imgenin imlediklerini taşımazlar. İmgeler “çok-değerli”dir. Gerçek olan, olduğu haliyle imge, anlam demeti olarak imgedir, onun anlamlarından yalnızca biri veya çok sayıdaki atf düzlemlerinden tek bir tanesi değildir. Bir imgeyi atf düzlemlerinden bir tanesine indirgeyerek, somut bir

terminoloji içinde ifade etmek, onu sakatlamaktan daha vahim olup, onu bilgi aracı olarak yok etmektir (Eliade, 1992, s. XXIII- XXIV). Eliade'ye göre;

“Bugün, 19. yüzyılın hissetmiş olmasının bile mümkün olmadığı bir şey anlaşılmağa başlanmıştır: bu da simgenin, efsanenin, imgenin, manevi hayatın özüne ait oldukları; bunları gizlemenin. sakatlamamanın, geriletmenin mümkün olduğu, ancak asla yok edilemeyecekleridir. İnsan özünün bir parçasıdır simgecilik. İmgeler, simgeler, efsaneler psikenin sorumsuz yaratıları değillerdir: bunlar bir gerekliliğe cevap vermekte ve bir işlevi yerine getirmektedir” (Eliade, 1992, s. XVII- XIX).

Hayden White, tarih anlatılarını *“tarihsel içerikleri bulunmuş olmaktan ziyade yaratılmış olan sözel kurgu”* (Iggers, 2000, s. 10) olarak tanımlamıştır. Ancak gerek geçmişin gerek bugünün anlatı yapısında olsun tarihsel anlatının içeriğinin yaşanılan çağın ilgili imgelerinden yahut ağırlıklarından azade olmasını gözden kaçırmış görünmektedir yani White'ın ifade ettiği *“yaratılmış”*lık, yaşanmışlık ve bunun oluşturduğu imgelerden büyük oranda soyutlanmış olamamaktadır. Tarihsel anlatıların *“bilim”*lik iddiasından önceki anlatıların incelenmesi de bunu kanıtlar görünmektedir. Bu çalışmada 17.yüzyıla ait bir anlatı imge ve anlatsal vasıfları yönüyle irdelenmeye, yaşanmışlık ile oluşturduğu imgelere ve anlatı içerisine derinden sinmiş bulunması gösterilmeye çalışılmıştır. Yine Eliade'nin üzerinde durduğu üzere *“çok-değerlik, manevî hayatın özünde bulunma olguları bu anlatıda ve maksadında görülebilmektedir. İmgeler önemlidir zira insanlar-topluluklar için “geçmiş” ve “diğeri” çoğu zaman yanı başına konumlandırılan imgelerde soluklanırlar. Eliade'nin ifade ettiği üzere “en “gerçekçi” insan bile imgelerle yaşamaktadır”* (Eliade, 1992, s. XXV).

Kendine Ait (Cengiz) Bir Han³

1611 yılında İstanbul'da doğan Evliya Çelebi Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Ağa-i Zillî'nin oğlu olup hâfızlık ve hattatlık dersleri sonrası 4 yıl Enderun'da eğitim görmüş, mûsiki dersi almıştır. 4. Murad'a takdim edilmesine müteakip Kilâr-ı Hâs'a alınmış ve burada eğitimini sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin en önemli hâmisî vezir-i âzamlık görevini de ifa etmiş Melek Ahmed Paşa olmuş, Evliya Çelebi 1684 yılındaki vefatına kadar çeşitli sebeplerle İmparatorluk topraklarında ve dışında seyahatlerde bulunmuştur.⁴ Evliya Çelebi'nin kişiliğini irdeleyen Robert Dankoff onu *“İstanbul İnsanı”, “Dünya İnsanı”, “Sultanın Kulu”, “Çelebi ve Derviş”, “Meddah”⁵, “Ravi ve Musahip”* olarak tanımlamış seyahatnameden

³ Cemal Kafadar'ın *“Kendine ait bir Roma”* kitabından yola çıkılmamış yalnızca adı çalışmaya uygunluk bakımından revize edilmiştir. Nitekim Kafadar da Virginia Woolf'un *“Kendine Ait Bir Oda”*dan ilham edinmiş görünmektedir.

⁴ İlgürel, Mücteba "EVLİYA ÇELEBİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (12.11.2020).

⁵ Buna karşın Evliya Çelebi'nin *“Meddah”* başlığı altında incelenmesi seyahatnamenin geneline yayılmış bulunan kendine dair anlatılarıyla, dışa vurduğu yüksek benlik duygusuyla yeterince uyumnamakta olduğunu vurgulamak gerekir. Kimi yerlerde mizah unsurlarına yer vermişse de büyük oranda *“meddah”*lık çerçevesinde değerlendirmeye uygun görünmemekte; kendini ağırlıkla oldukça zekî, bilgili, rüya ilmîne vakıf, uygun bir müslüman olarak konumlandırmaktadır. İlgili bir anlatısı mizah maksadı taşıdığımda bunu belirterek ifade de etmektedir. Bugün okunduğunda *“komik”* gelen birçok anlatısını esasen son yüzyılların mizah anlayışıyla değerlendirmekten ileri geliyor olmasına (Dankoff'un kültürüne ait mizah anlayışını da eklemek gerekir) dikkat etmek gerekir. Evliya gerek bulunduğu ortamlarda gerek içerisine düştüğü zor durumlarda zekâsı, irfanı ve birçok insana karşın kendisine olan Allah'ın yardımına vurgu yaparak meddahlıktan çok uzak bir benlik duygusuna sahip olduğunu daha baskın göstermektedir ki eserin bütünü değerlendirildiğinde *“meddahlık”*ın yersiz bir benzetme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dankoff'un bu başlık altında konumlandığı bazı anlatılar Evliya Çelebi'nin muhayyilesine ait gibi durmaktadır ki Dankoff'un kendisi de bazı kaynaklardan edindiği anlatıları dönüştürdüğünü ifade eder. Ayrıca birkaç anlatıda Evliya Çelebi'ye danışılan ehil kişi rolü verilmiş olduğu, kendisinin zekâsını kanıtlayan ve bunu kıvançla anlatan biri olarak konumlandığına işaret etmek gerekir. Muzip ve müstehzi yönleri olan her insanı *“meddah”* olarak değerlendirmek yerinde olmadığı gibi seyahatnamesinin taşıdığı benlik duygusu bu değerlendirmeyi hayli

parçalarla söz konusu yönlerini göstermeye çalışmıştır (Dankoff, 2010). Evliya Çelebi'nin seyahatlerini sağlayan ağırlıkla çeşitli devlet işleri ve bu işler için görevlendirilen vezir, paşaların maiyetinde bulunması yahut buluna isteğinden ileri gelmiş, ağırlıkla bir vazifeli olarak hizmet etmiştir.⁶

Anlatı bakımından da hayli zengin olan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi folklor, dil, antropoloji, edebiyat gibi geniş bir ilim yelpazesi tarafından kullanılmışsa da elbette ki en fazla tarih disiplini için yeri doldurulamayacak bir kaynaktır. Geniş bir külliyat olan “Seyahatname”deki anlatıların bütünüyle Evliya Çelebi'nin muhayyilesinin ürünü, mübalağa olduğunu düşünmek yahut iddia etmek eserinin değerini anlayamamakla eşdeğer bir durumu temsil eder ve o bulunduğu yerlerde “görüp duyduklarını kaydettiğini” kaydetmiştir. Buna karşın kendi muhayyile-senteziyle oluşturduklarını anlattığı da ifade edilmiştir ki bunu daima göz önünde bulundurmak gerekir. Ele aldığı anlatılar yöre insanları ve zaman, anlayışlarının imgeleriyle bezelidir. Ayrıca anlatıya dair Ricoeur'un çözümlemesi ele alınacak anlatı için de geçerli görünmektedir. Olay örgüsü için olay örgüleştirme gerçekleştirilmiş, pratiğin alanından kaynaklanan amaç, neden, rastlantıların bütün ve eksiksiz bir eylemin zamansal birliği içinde bir araya getirilmiştir (Ricoeur, 2007, s. 8).

Kırım hanlığında bulunmuş Evliya Çelebi'nin Tatarların Cengizhan'a dayandırılan nesebi ve Cengiz Han'ın da esasen Müslüman olduğuna dair yer verdiği anlatı hem imgeler hem anlatı yapısı ve maksatları, olay örgüsü bakımından zengin olmasının yanında tarihin pratik maksatlarla “ilkel, rasyonalite öncesi” olarak konumlandırılan insanlar tarafından rasyonel olarak kullanımına en az bilimciler kadar mahir olduğunu da kanıtlamaktadır. Üstelik tarihî olgulara dair oldukça fazla bilgi veren anlatılar edebî kurgulardan çok daha fazla hakikate işaret ederler. Iggers'de vurgulandığı gibi “*edebî modellere uygun olarak biçimlendirilen anlatı örüntüleri kullansalar bile, tarihsel anlatıların, her şeye karşın gerçek bir geçmişî betimleme veya yeniden kurma konusundaki iddiası, kurgusal edebiyatından çok daha güçlüdür*” (Iggers, 2000, s. 136) ve anlatı ilgili yüzyıla yani bilim iddialı tarihyazımı geleneklerine aitse taşıdıkları imgeleri daha güçlü taşıdıkları görülebilmektedir. Üstelik edebî kurmacalar ve tarih konulu edebî kurmacaların saikleri, ortaya çıkış gerekçeleri ile gerçekleştirenleri ve (bu anlatıda da görülebileceği gibi) siyasi-sosyal sebepli anlatıların maksatları ve kurmaca biçimleri arasında önemli farklar bulunmaktadır. Üstelik her anlatı mevcut durum kadar çağının-bölgesinin anlatı kurgusundan, oluşturulma yöntem-tekniklerinden, anlayışından etkilenmekte olmaları dolayısıyla bütün anlatılar aynı sınıflandırmaya tabi tutmak da kavrayışı önleyici bir anlayıştır.

Anlatı biçiminin bilimsel vasıf için gerekleri karşılama bakımından yoksun olduğu iddiası neticesinde basit bir söylemle eşdeğer tutulması neticesini getirmiştir (Ricoeur, 2009, s. 58) ancak bu tarihsel anlatılardaki “iz”leri görüp teşhis edememekten kaynaklanıyor görünmektedir. Bu izlerden birini imgeler teşkil etmekteyse bir diğerini gerekler oluşturuyor görünmektedir. Meselâ Osmanlı hanedanı Timur'a karşı meşruiyet gereği karşısında hanedanın soyağacını Oğuz Han'a onu da Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e bağlama gereği duymuşlardı.⁷ Şüphesiz bu meşruiyet kadar Türk ve Müslüman imgelerine uygun görülme gereği

güçleştirmektedir. Meddah ile muziplik- müstehzilik çok ayrı durumları temsil ederler. Keza literatürde tanımlanan “meddahlık” ile Evliya Çelebi'nin pek uyuşur yanı yoktur.

⁶ Seyahatlerinin ana hatlarını ve maiyetinde olduğu vezirleri ana hatlarıyla Dankoff'un eserinde bulmak mümkündür. Bkz: Dankoff, Robert. (2010). *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (çev. Müfit Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁷ Bu olgu Osmanlı hanedanına özgü görünmemektedir. Birçok anlatı Nuh tufanı sonrasında çeşitli kavimleri Nuh'un oğullarına dayandırarak açıklamaktadır ki Osmanlı açıklaması kadim tarih yazımındaki köken anlayışının Osmanlıya yansımış versiyonudur. Söz konusu dönemlere ilişkin bilgi-belge noksanlığı belki “hakikat” olan insanlığın Nuh oğullarından türediği konusunda güçlü ifadelerde bulunmayı gayri kabil hale getirmektedir. Ancak kadim zamanlardan beri Tufan'ın bütün dünya ölçeğinde mi geçerli olduğu, belirli

duymanın da neticesiydi. Sultan Mehmed döneminde 1475 yılında Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Kırım hanlığının (Giray Hanedanı⁸) da buna benzer tarihi meşruiyet anlatıları bulunmakta, bunlardan biri bu çalışmanın konusu olarak Evliya Çelebi'nin eserinde yer almaktadır. Bu anlatıya göre esasen Kırım hanlığı ile Osmanlı hanedanının akrabalık bağı bulunmakta Osman Bey'in kardeşleri Yatı ve Gündüz Bey'ler "amcaoğulları"nın *-Bay Toğar Han 'in- hükmettiği Kırım'a geçmiş ve burada faaliyette bulunmuşlardır*. Bu vesileyle Evliya Çelebi'nin naklettiği anlatı Osmanlı hanedanını da Cengiz Han'a bağlar ki anlatıdaki ifadeyle "tarihçilere göre Osmanoğulları Cengizoğulları soyundan olup Cengiz Han 'in amcaoğullarıdır" (Evliya Çelebi, 2011, s. 533). Evliya Çelebi'nin anlattığı Cengiz Han bugünün okuyucusunun imgelemindeki Han'dan oldukça farklıdır, farklı hâle getirilmesine gerek duyulmuştur. Nitekim 15. yüzyıl Osmanlı tarih yazımı için de aynı vaziyet geçerlidir. Bu anlatının önemi de bu büyük dönüştürmeden ve bu farklılaştırmanın olabilecek en kapsamlı biçimi almış bulunmasından kaynaklanmıştır. Esasen Osmanlı tarih yazımında Moğolları tanımlayan kesin bir terminoloji yoktu ancak 15. ve 16. yüzyılda gelişen tarih yazımı Osmanlıların ilk dönemleri için "Moğollar ve Cengiz Han korkunç birer rakip ve düşman", Müslüman dünyasını harap eden, Selçuklu ve Osmanlıların düşmanı" olarak yer almışlardır. Bu anlatı olasılıkla Selçuklular ile birlikte Moğollarla mücadele neticesinde mağlup ederek "gazi" vasfına sahip bulunmayı vurgulama gereğinden kaynaklanmıştır. 16. yüzyıl ile birlikte bu anlayış değişmiş ve muhtemeldir ki Fars tarihçilerin etkisiyle Gazan ve Cengiz Han "dini yenileyen" kişiler olarak konumlandırılmış Osmanlılar ile Moğolların ortak nesepten olduğu da işlenmeye başlanmıştır (Ogasawara, 2018).⁹ Ahmedî, Şükrullah, Ruhî gibi Moğollara değinen kronikleri değerlendiren Ogasawara bunun "değişen Osmanlı kimliği"ni yansıttığını ifade eder ancak bu çok katmanlı bir durumun Osmanlı tarih yazımına yansımaları olduğunu göstermesinin yanında değişen konjonktüre dair çıkarımlara da olanak vermektedir.

Evliya Çelebi, Tatarların Yatı ve Gündüz Beylerin mezarını "Osmanlı'nın amcaoğulları ve bizim soyumuzdan akrabalarımızdır" düşüncesinden hareketle ziyaret ettiklerini kaydeder. Bu noktaya kadar iktidar-hami bağının yumuşatılarak dostluk ve akrabalıkla ikame edilip pekiştirildiği açık olan bu anlatının esas problemi Cengiz Han'ın kim olduğuna dair ilgili yüzyılım kimlik anlayışına uygun (Müslüman sahib-kıran Türk) oluşturulan anlatı imgeledikleri bakımından da önemlidir.

"Siyah Arap ve Hazret-i İsmail'in soyu beyaz Araplardan başka tüm Hint, Acem, Özbek, Moğol, Boğol, Çin, Maçin, Hutâ, Hoten, Fağfûr; Kozak, Türkmén, Moskov ve Macar kasacası 370 adet kâfiristan kavmi bile tamamen Tatar'dan ayrılmışlardır. Bütün Arap, Acem, Latin, Kıpti ve Yunan kavmi tarihçileri öyle yazmışlardır. Onun için Tatar kavmi ulu soy olup Cengiz Han'dan beri nice evlâtları cihangir ve devlet kurucusu olup Kırım Vilâyeti'ni yurt ve sığmak edinmişlerdir."

geniş bir alanı mı kapsadığı, gemi dışındaki bütün insanları mı nefessiz bıraktığını yoksa belirli kavim(ler)in mi maruz kaldığı hususu spekülasyonların bitmediği bir konudur. Ancak görünen kabul özellikle Mezopotamya, Afrika, Arabistan, Çin bölgesinde neseplerin Nuh'un oğullarından türediği inancı bağlamında tarih yazıldığıdır. İngiltere'de de bu bağlamda bir anlatı olmakla birlikte Avrupa'da genel kavrayışın ne olduğuna vâkıf değilim.

⁸ Hanedan Cengiz Han'ın oğullarından Cuci Han'ın küçük oğlu Togay Timur'a bağlanmaktadır. Bkz: İnalçık, Halil "GİRAY", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (20.05.2020).

⁹ Osmanlı kroniklerini inceleyen Ogasawara bu tarihi kaynaklardaki Moğol saldırı ve savaşlarını geniş bir biçimde ele aldığından söz konusu kroniklere başvurmak bu çalışmanın hacmine uygun olmadığı gibi Ogasawara'nın çalışmasını gözardı ederek tekrara düşmenin yanında etik dışı olarak değerlendirilmeye müsait bir tutumu da teşkil etmektedir. Aynı yazarın Osmanlı şeceresini Osmanlı kaynaklarına dayanarak anlattığı diğer bir çalışması için Bkz: Ogasawara, Hiroyuki (2007), The Quest For The Biblical Ancestors: The Legitimacy And Identity Of The Ottoman Dynasty In The Fifteenth-Sixteenth Centuries, Turcica (48), p.3 7-63.

Cengiz Han'ın azametine dair imgeler ulu soyu, cihangirliği ve cihangir soyunun devletler kuruculuğu çerçevesinde örülmektedir ki bu da söz konusu coğrafya ve yüzyılın hâkim anlayışına uygun bir anlatıdır. Bununla birlikte söz konusu zamanlarda cihangirlik gibi öne çıkan vasıflar kâfi olmadığı gibi cihangirlik "kâfir"le pek de eş tutulamaz ve Han'ın Müslüman olmasını gerekmiştir:

*"Cengiz Han'dır ki 61 tarihinde Hazret-i Risâlet-penâh bu Cengiz Han'a mektup ile Muaz ibn Cebel hazretleri adlı kimseyi elçi gönderip yolları katederek elçi Cengiz Han huzuruna varıp, "Safâ geldin ey Arap" deyip ayağa kalkıp elçiye tazimler ettikten sonra mektup, "Selâm, hidayete erenlere olsun" diye okununca elçi Cengiz Han'a İslâm'a girmesini teklif edince Cengiz Han, "Ey Muaz ibn Cebel! **Âhir zaman peygamberi** Arap Muhammed'in bize arz eylediği mezhebi nedir?" diye sorar. İlk başta Allah'ın farz ettiği İslâm'ın farzlarının bütün şartlarını "Namazı kılın, zekâtı verin..." âyetini okuyup bir bir anlattığında Cengiz Han, "**Poh ne güzel, yerlerin göklerin yaratıcısı Allah ne güzel buyurmuş. Bu beş adet şeyler ki dedin, tamamen kabul ettim. İyi şeylerdir ki Allah emretmiş.**"*

Bu kısım Cengiz Han'ın Hz. Muhammed döneminde yaşadığı ve bizzat onun tarafından İslâm'a davet edildiği, onun da tarihte bilinen mizacıyla çelişir biçimdeki yumuşaklıkla "kabul etmesi" imgelemin ihtiyaç duyduğu anlatıyı kuvvetlendiren olay örgüleştirilmenin zemini. Çünkü bugün bilindiği gibi Han Müslüman olmadığı gibi (Kafalı, 2020) 1155-1227 yılları arasında yaşamış, peygamberin ölmesinden 523 yıl sonra doğmuştur. Üstelik kan dökücülüğüyle bilinen, Nişâbur'da intikam hırsıyla kediler ve köpekleri dahi katleden Cengiz Han'ın (Kafalı, 2020) sefire "tazimler etmesi" de şefkatli Müslüman Han imajını güçlendirmiştir. Hâlbuki Moğol kimliğine oldukça bağlı olan Cengiz Han ölümüne dek diğer kültürlere yabancı kalarak devletinde Moğol geleneklerini hâkim kılmış¹⁰ "küffar"dır. Burada "küffar" Osmanlı ve miras aldığı siyasi-kültürel politika-gelenek bağlamında esasen konumlandırılması gerekeni ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Timur başta olmak üzere 13. yüzyıldan beri Cengiz nesebinden¹¹ olmak itibarı politik sahiplik konusu olmuştur. Fleischer Moğolların halifelik evrensellik ideali yerine kendi evrenselci ideallerini ikame ettiklerini, bunun da yerleşik ve göçebe bütün yönetilenler dâhil olmak üzere âleme hükmetmenin ilâhi takdirle Cengiz Han ve soyundan gelenlere verildiğini belirtir. Üstelik Cengiz hanlığının itibarı 18.yüzyıl sonuna dek meşruiyet ilkesi olarak Avrasya steplerinde önemini korumuştur. İlhanlı devletinin yıkılmasından sonra ise Oğuz Türkleri ideolojisi evrensel hegemonya geleneği olarak yükselerek Cengiz nesepliğine rakip olarak Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi Türkmen kabileleri nezdinde güçlenmeye başlamıştır (Fleischer, 1996, s. 283-4).

15 ve 16. yüzyıllarda gaza ve cihat anlayışı Müslüman olmuş Kırım hanlığının dinî-siyasî tutumunun da Osmanlı politikasının da temellerinden biri olmuştur. Buna karşın Cengiz nesebinden olmak itibarı değerini yitirmemiştir. Bu paradoksun çözümüne meselesi ise anlatıyı oluşturmuş, anlatı çeşitli paradoksları çözen bir işlevi imgelerle dokunmuş biçimde bünyesinde taşımıştır.

¹⁰ Kafalı, agm. Ayrıca; kendisine karşı çıkanları, teslim olmamakta direnenleri çocukları, kabileleri ve şehirleriyle birlikte ortadan kaldırdığı, ordularının istilâ ettikleri İslâm ülkelerinde taş üstünde taş bırakmadıkları, kadın ve çocuklar dahil herkesi vahşice öldürdükleri kaydedilir.

¹¹ İlhanlı maiyetinde yazan Reşüdidin Cengiz nesebini Oğuz Han'a bağlamaya çalışırken ondan etkilenen Yazıcızade Oğuzlar ile Moğolların Türkistan'da bir aradayken birbirlerine çok benzediklerini İran, Şam ve Rum bölgesine gelmeleriyle farklılaşmaların ortaya çıktığını ifade etmiştir ancak 16.yüzyılın yarısına dek bu tema hiç ele alınmamış yüzyılın bu yarısından sonra Moğolları Osmanlı gibi Oğuz nesebine bağlayan tarihler ortaya çıkmış bunlar da Moğolların oğuz aşiretine mensup olduğuna yer veren ve Osmanlı Türkçesine de çevrilen İran tarihçiliğinden etkilenmiştir (Ogasawara, 2018).

Cengiz'in munis tondaki cevabı Osmanlı-Kırım resmî ideolojisi ve Müslüman imgesiyle hayli uyumlu noktalardan birini teşkil etmekte övünç sebebi nese de Müslümanlaştırılmaktadır. Üstelik Cengiz Han cevabında “*ahir zaman peygamberi*” diyerek hem baştan kabule yakın hem de evvelden kendisi ve mesajını bilir olarak “*maksadı karşılayacak biçimde*” konumlandırılmıştır. İlaveten en önemli noktalardan biri olarak bizzat Hz. Muhammed'in, dönemindeki en görkemli hükümlerlikleri olan Doğu Roma ve Pers İmparatorlarına tebliğ için mektuplar göndermiş olması bağlamında Cengiz Han'a da “*ulaşmış olması*” onu ve devletini de bu iki efsaneleşmiş devletle benzer konumda âzamet sahibi göstermeye katkı sağlamaktadır. Ayrıca Cengiz Han bu iki hükümlerlikten farklı olarak İslâmiyet'i benimsemiş olarak ayrı ve daha önemlisi üstün bir konumda durmaktadır. Zira yer verildiği gibi anlatının başlangıcında diğer kavimlerden üstün ve “ulu soy”dur. Bu olay örgüleştirmede daha fazla üzerinde durulması gereken ikinci husus ise neden herhangi bir sefir değil de anlatının sefirinin “*Muaz İbn Cebel*” olduğudur. Anlatıların kurgu içermesinin “uydurma” olduğu anlamına gelmediğine, hâkim imgeleri taşıdıklarına bu örnek açıklayıcı bir katkı sunmaktadır.

Muaz İbn Cebel, sahâbî yani “Hz. Peygamber'in sohbetine katılanlardandır (Efendioğlu, 2020) ancak dönemin önemli olaylarından İkinci Akabe biatına katılması, put kırıcılık faaliyetlerinde bulunması, Bedir Gazvesi başta olmak üzere Huneyn ve Tâif dışındaki bütün gazvelere katılması, bunlarda kabilesinin bayraktarı veya temsilcisi olmasıyla İslâmiyet'in yayılım döneminde önde gelen kişilerden biri olmuştur. Mekke fethinin ardından Peygamber tarafından Huneyn Gazvesi'ne giderken onu Mekke'ye önce emir, ardından “*Kur'an ve dinî bilgiler muallimi*” tayin edilmesi gibi oldukça öne çıkan görevlerde, önemli savaşlarda ve muallimlik görevinde bulunmuştur. İslâmiyet'in kabul edildiği geniş bölgelerdeki temel birincil kaynaklara göre “*Asr-ı saâdet'te Kur'ânı Kerîm'in tamamını ezbere bilen birkaç kişiden biri ve Resûlullah'ın kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasındadır*” (Kandemir, 2020). Ayrıca o devirde fetva veren altı sahâbiden biri olarak öne çıkmış ve peygamber tarafından helâl ve haramı en iyi bilen kişi olarak gösterilmiş, taltif edilip, kıyamet gününde onun âlimlerin önünde yürüyeceğini söylenmiştir. Yine aynı kaynaklara göre iyi ve hayırlı olanı öğretmesi ve güçlü bir imana sahip olması sebebiyle sahâbiler onu Hz. İbrâhim'e benzetmektedir. Hz. Ömer de hilâfeti zamanında fikhî meseleler için Muâz b. Cebel'e başvurulmasını tavsiye etmiştir (Kandemir, 2020). Yani Muaz İbn Cebel “olması gereken” İslâm imgesini en iyi taşıyan kişilerden biri olarak bu anlatıya en uygun isimlerden biridir. İfade edildiği üzere Muaz İbn Cebel'e dair bu bilgiler son yüzyılların araştırma neticeleri değil o dönemde bilinen İslâmiyet'in kabul edildiği geniş bölgelerdeki temel birincil kaynaklarda yer almış ve kendisine dair bir imge de oluşarak yaygınlaşmıştır. Böylesi bir geçmiş ve vasıflara sahip olan Muaz, Cengiz Han'ın Müslüman olması için görevlendirilmiş Cengiz Han da ona zaten tazimler göstermiştir! Ancak anlaşıldığı kadarıyla sefirle ilgili farklı imgeler de bulunmaktadır ve anlatı bu imgeleri de işaret ederek devam etmektedir. Üstelik Cengiz Han'ın Müslüman olması kâfi olmadığı anlatının hizmet ettiği gerekli olay örgüleştirme tamamlanmamış, Eliade'nin ifade ettiği “çok-değerlilik” gereği karşılanmamış, Han ile Muaz'ın görüşmesi devam etmiştir:

“Muaz, “Peygamberimizin dahi şeyleri budur ki beş vakit önünde ve sonunda ikişer ve dörder rekat sünnet namazı kula. Ve zekerinin ucunda gereksiz eti kesip sünnet ede” diye tüm sünnetleri, müstehapları, vacipleri, abdestin ve namazın şartlarını incelikle anlattığında yine Cengiz Han, “Bu da ne güzel pak mezhep ve sünnet feraizler ve ne güzel pak edeptir, ama bir adamın zekerini kesmek bu fenâ mezheptir. Bu bizim memleketlerimizde bir adam bir adamdan bir damla kan akıtsa biz o adamı kati ederiz. Zira vilâyetimiz sert kaş memleketi olduğundan teşenîş (kasılma) hastalığı vardır. Elde kolda ve başta olan bizlerdeki yaradan insan ölüür. Özellikle yara insanın öyle tüm damarlarının toplandığı zekeri kesesin, elbette

teşenîş olması kesindir. Ne an ki bir adam 70, 80 ve 100 yaşına gire, 'Yeni mezhebin sünnetidir; zekerinizin uçlarını kesin' diye tembih etsen **deli olan bu sünneti kabul etmez.** Ve Allah'ın emrettiği tekliflerden ağır ve anlamsız bir emirdir ki zekerini kesmiş insanların ölmesi kesindir. Hele küçük çocuklarımızı kesip sünnet ederek halkı ısındıralım ve ilkbaharda emir Allah'ın ilk ben sünnet olayım. Yoksa bu kaç vaktinde bu bizim vilâyetimize bu sünnet teklifi el vermez" deyince Muaz ibn Cebel, "Ama o kesilecek yer fazlalık bir et parçasıdır. Yıkarken temiz olmaz ve ehliyle bir hoş huzur ile cima etmeye komaz. Öyle bir fazlalık ettir" deyince Cengiz Han, "**Âlemin Yarattıcısı 18 bin âlemi ve insanı yarattığında asla boş ve anlamsız bir şey yaratmamıştır. Hep ezeli hikmeti ile isteyip yaratmıştır. Cenâb-ı Çalâp onun fazlalık et parçası olacağını bilmedi de mi yarattı? İnsan vücudunda değil bütün varlıkları kudret eliyle bilip yarattı** " diye Muaz ibn Cebel'e itiraz eder. Ve yine Cengiz, "**Allah beş vakit namazı farz eylemiş, ne güzel Allah emridir, ama Allah'ın emri farzdan daha fazla sizin sünnet namazlarınız var. Bu halkı taciz etmektir. Ya garip insan, kendisi ve çocuk çocuğunun ihtiyaçları için ne zaman çalışıp kazanır. Hele ben Allah'ın farz ettiği namazdan gayri namaz kalmam**" der (Evliya Çelebi, 2011, s. 535-536).

Bu kısımda "Mümin Müslüman" imgesine yeterince uymayan bazı dinî gereklerin yerine getirilmiyor olunmasına aklî ve yaşamsal ve Han'a yaraşır olacak biçimde elbette bilgece açıklamalar getirilmektedir. Bu da neredeyse bütün tarihte görülen insanî doğal bir vaziyetin bir parçası olarak tezahür etmekte, Eliade'nin tespiti bu bağlamda da geçerli görünmektedir: "tarihin dışında, zamanın dışında "saf" dinsel olgu yoktur" ve "*en soylu dinsel çağrı, mistik deneylerin en evrenseli, en genelinden insan davranışı - örneğin dinsel kaygı, ayin, ibadet- ortaya çıktıkları andan itibaren özelleşmekte ve sınırlanmaktadır*" (Eliade 1992, s. 7). Ancak imgeler sert kabuklardır. Bu vasıflarıyla da zihniyetlerin yansımalarıdır. Kabukların kırılma, çatlatılıp sızıntıya imkân verilmediği konum yahut yerlerde hakikat ya gizlenir ya yaygın imgeye uygun vaziyete uygun anlatı geliştirilir. Bu anlatılar ile bir yandan imgelere uyumluluk gösterilmek suretiyle imgeler tatmin edilirken diğer yandan yaşam daha kolay hâle getirilir. Bu bağlamda tarih içerisinde insanlar belirli kaygılarla yaşayıp eylemişlerdir ve bu anlatı da Eliade'nin teşhisine uygun bir kalıntıdır çünkü muhtemeldir ki Tatarların (sünnet için erkeklerinin) yaşam biçimleri bu anlatıyla daha en başından, İslâm'ın kabulü döneminden bu biçimiyle uygulanır olduğu bunun da gerekli sebeplere dayandırılarak Müslümanlıklarında açılacak gediklere karşı savunulur kılma kaygısını dışa vurur biçimde tahkim edilmiş görünmektedir. Üstelik Cengiz Han erkeklerin sünnete mesafeli duracağını bilmekte ve bundan dolayı İslâm'dan uzaklaşacaklarına işaret etmekte bunun da gerçekleşmesini istememekte, bilgece sözleriyle "*Allah'ın*" yüceliğini dile getirmektedir. Ancak (sadece Cengiz Han üzerinden düşünülmeyp anlatının Tatarlara faydalı olması da göz önünde bulundurulduğunda) Tatar erkeklerinin üryan yaşam sürmedikleri göz önüne alındığında sünnet meselesinin bu biçimde açıklanır olma gereğine neden ihtiyaç duyulmuş olduğu sorusu üzerinde durulmalıdır. Bunun yakın olası açıklaması Tatar erkeklerinin yönetici sınıfı da dâhil ve başta olmak üzere kahir-i ekserîsinin akınlarla iştilal etmesi dolayısıyla düşman karşısında çokça da zayıf verilmesi gibi görünüyor. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin farklı yerlerinde yer verdiği ve tanık olduğu gibi savaşan taraflar öldürdükleri düşmanlarının kıyafetlerini soyup lüzum gördüğünü almakta, (bugün de olduğu gibi) düşmanın cesediyle de uğraşmakta, çeşitli muamelelere maruz bırakmaktadır. Bu da Tatarların

İslâmî gerekçelere de dayandırdıkları akınlar ve edindikleri ganimet, ticaretlerine meta da teşkil eden esirleri¹² -küffara karşı cihatlarını- dinî yönden sıkıntıya sokacak uygunsuz bir durumu işaret etmektedir. Mümin Müslüman imgesine açılacak gedikleri tahkim eden anlatıda bu duruma oldukça makul açıklamalar getirmektedir. Ancak Tatar yaşam biçimi, Kırım hanlarının durumu ile İslâm'ın gereklerinin uyuşmadığı başka noktalar da vardır ve anlatı bunları tahkim etmeyi sürdüreceği biçimde devam etmekte üstelik bu makul açıklamaları pekiştirici “sapkınlık alanı”ndan meşruiyet alanına geçişi kolaylaştırıcı işlev görmektedir.

“...Yine Cengiz Han: “Ey Muaz , Kabe Allah evidir. Ona ömründe malı çok olanın bir kere varması farzdır; dedin. Bu ne güzel buyurmuş. Hem **ziyaret, hem ticaret ve hem seyahat olur**, ama biz ata ve dedelerimizden öyle dıyarız ki Allahu Taâlâ evden barktan ve altı cihette olmadan bir; yok olmaz, ezeli ve mekânsız Allah'tır bilirdik. **Şimdi Allah'a bir mekân mı isbat edersiniz? Yâ Allah evine varan Allah'ı görür mü, eğer görürsem şimdi giderim**” deyince Muaz eyitti: “Görmezsin, ama Allah öyle buyurmuş: 'Eski Ev'i (Kabe'yi) tavaf etsinler' [Kur'ân, Hac 29] buyurmuştur ki: 'Yoluna gücü yeten herkesin...' [Kur'ân, Âl-i İmrân 97] diye Allah emredip malı olanlar evime gelip haccedeler buyurmuştur” deyince Cengiz Han, "Vallahi Hak emri ile yolda gidip ziyaret etmek lisanım üzere iyi seyahattir, ama bu benim Balıkhaneşehrinden ta Kızıldeniz kenarında Beytullah'a kadar **bir yıllık yoldur. Ve yol üzerinde benim 7 adet hain ve katı düşmanım padişah vardır, onların ülkelerini atlayıp nasıl geçip Mekke'ye gidip geleyim. Bu da zekerini kesmek gibi zor tekliftir. Ama yılda bir kere oruç tutmak farzım kabul eyledim, zira hikmetlice emirdir. Bir insan upuzun ömrü boyunca yiye içe, vücudunda çeşit çeşit safra, sevda, balgam ve bozucu karışımlar toplanır, ama yılda bir kere bir ay oruç tutunca 11 aylık değişik hastalıklar yok olup sağlığına kavuşur. Yarın inşaallah oruçlu olurum. Poh ne güzel Hak emridir. Bütün vilâyetlerimin halkana haber salıp Ramazan ayında şenlik şadumanlıklar edip oruç tutturup hemen beş vakti kalmak için mescitler ve eyne damları yaptırırım” der. Ve “Allahu Taâlâ zekat verin demiş, gerçekten de güzel buyurmuş. Bu Allah emrini de kabul eyledim. Gerçekten bir insan Kârûn malına sahip olup yığa yığa kayda götürür. Müstahak olan fakirlere malının zekatını vermek ne güzel dindir.” Sözüün kâsası, Cengiz Han hacc-ı şerif farzıyla zekerini kesmesine **sağlam özürlü bulup Allah'ın farz ettiği diğer şeyleri tamamen kabul ederek İslâm dinine gelip**, “Allah bir; Peygamber Muhammed gerçek peygamberdir; inandım” deyince Muaz ibn Cebel **taassup edip** hacc-ı şerifi, zekerini sünnet etmeyi, namazın 8 şartını, namazın 6 adet erkânını, 7 adet vaciplerini, 14 yerde sünnetlerini, 25 yerde müstehaplarını, 12 yerde mekruhlarını ve 14 yerde namazı bozan sebeplerini anlatır: 4 yerde abdestin farzlarını, 10 yerde sünnetlerini, 6 yerde müstehaplarını, 6 yerde adaplarını, 7 yerde nafilelerini, 6 yerde mekruhlarını, 5 yerde yasaklarını ve 7 yerde abdesti bozan şeyleri sayar: 3 yerde guslün farzlarını, 6 yerde guslün sünnetlerini, 12 yerde gusül gerektiren sebepleri ve 4 yerde gusül etmenin sünnetlerini bir bir sayar. Kısacası **müctehid** gibi **Muaz ibn Cebel taassubâne** bu yazılan sünnetleri, farzları, müstehapları ve vacipleri bir bir sayıp, **"Bunlardan biri eksik olup bu adapları şartları ve kayıtlarıyla bilmeyenin namazı geçerli olmayıp imanı düzgün olup mümin ve muvahhid olup peygamberimize ümmet olamaz"****

¹² Fisher, Küffara karşı yapılan seferlerden elde edilen ganimetlere dayanan Tatar politikasının temellerini Mengi Giray'ın (ö. 1514) attığını bu ganimetler içinde en büyük yeri köle olarak satılan esirlerin teşkil ettiğini kaydeder. Bkz: Fisher, Alan (2009) Kırım Tatarları. İstanbul: Selenge, s. 22-45.

diye Cengiz Han gibi dağ adamı **padişaha bu şekilde sarpa çekip cevap verince Cengiz Han, "Biz ümmî adamız, henüz İslâm dini ile şereflenip Allah bir, peygamber hak bilirim. Öbür dediğin sünnetleri de Buhara'dan bir fakih getirip öğrenirim" der. Muaz ibn Cebel öfkelenir; Cengiz Han'a kelime-i tevhidi ve iman duasını okutup batıl dinden çıkıp hak dine girip Hazret-i İsa Allah'ın kulu ve 4 kitaba inandım, **dedirtmeyi unutup** öfkesinden atma binip yolları geçerek Medine-i Münevvere'ye gelir...**"

 (Evliya Çelebi, 2011, s. 536-538)

Buradaki “hem ticaret, hem seyahat hem ziyaret”in bütünüyle İslâmî bir açıklama olmasından daha önemlisi Han’ın “düşmanlar” arasından kat ederek yol almakta yaşadığı çağın korkulması Cengiz Han imgesini felce uğratacak biçimde bir değişime uğratılmasıdır. Çünkü (esasen devrinde bu düşmanlar arasında Müslüman hükümdarlar bulunmaktaydı) bu anlatının ne zaman ortaya çıktığı açık değilse de 16.yüzyılın ortaları itibarıyla olması muhtemeldir zira Cengiz Han döneminde Çin’den Mısır’a dek olan bölgelerde Müslüman olmayan yöreler varsa da Evliya Çelebi’nin kaydı 17.yüzyıla aittir ve artık söz konusu coğrafya farklı mezhepten olsa da ekseriyetle Müslüman hâkimiyeti altında olup Han’ın varislerinin bu bölgedeki devletleri İslâmîyeti kabul etmiş çoğu da yıkılarak tarih sahnesinden silinmiştir. Bu da yukarıda yer verildiği gibi “*tarihe dair imge*” de yapılmış değişiklikle “benimsenebilir” örnek alınabilir bir baş ata-Cengiz Han imgesi yaratmaktadır. Bu yalnızca nesep arayışından değil Kırım hanlığının mevcut siyasi-askerî meşruiyeti için de gereklidir. Mesela 1520’den sonra Kırım hanları Cengiz soyundan olan Altın-Orda hanlarının meşrû vârisleri sıfatıyla Kazan ve Astrahan’ı ele geçirme politikası başlatmışlar ve Moskova ile münasebetleri bozulmuştur (İnalçık, agm, 2012). Oysa özellikle 1258 yılında Bağdat’da halifeliği darmadağın eden Moğol saldırısı Cengiz ve gerçekleştiren varislerine kat’i olarak olumlu bir tutum, imge, düşünce oluşturamazdı. Çünkü Moğol hâkimiyet-istila çağının bir tanığı tarihçi İbn-ül Esir’in ifade ettiği üzere Cengiz Han imgesinin ona maruz kalanlar açısından oldukça farklı olduğu muhakkaktır. İbn-ül Esir “*Hz. Âdem’den o zamana kadar insanlığın mâruz kaldığı en büyük felâketin Moğol istilâsı olduğunu*” yazma gereği duymuş ve “*keşke annem beni doğurmasaydı da tüyler ürpertici zulüm ve katliamları görmeseydim!*” ifadesini kullanmıştır. (Kafalı, agm.) Aslında Ahmedî, Şükruallah, Ruhî birçok Osmanlı tarihçisi de eserlerine onların Müslüman ve erken Osmanlılara felaket getirdiklerini, zulümlerini, harap ve yıkımlarını anlatarak başlamış olduğunu Osmanlıların da onların karşısında savaştığına yer verdiğini hatırlatmak gerekir. Bununla birlikte Ahmedî, Cengiz Han’ın Moğolların İslâm’ın yıkıcısı olduğu görüşünü Geyhatu ile İslâm’ın kabulü neticesinde verilen zararın onararak dedesinin tiranlığını ortadan kaldırdığını belirterek Moğollara karşı bakışını değiştirmiş bu sonraki yazımda da (bütünüyle olmasa da) yer etmiş, ancak Cengiz Han ve imgesi bu derecede dönüştürülmemiştir. Ogasawara bu hususta Osmanlı tarihçilerinin ihtiyatlılığını gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular. Osmanlıların soyağacı, görünüşe göre çağdaşların “sağduyusuna” aykırı olan Cengiz Han’ın babasoylu soylarına hiçbir zaman doğrudan bağlanmadı.¹³ Ortaçağ tarihçileri eski metinleri bazen keyfi olarak değiştirirken, bilinçli ya da bilinçsiz olarak akıllarında bir tür standart ya da sınırlama tuttular. İlk kez her yüzyılda dini yenileyecek birinin zuhur edeceğine dair bir hâdiseye dayanarak Lütü Paşa 16. yüzyılda Gazan Han’ı bu sığfata layık bulmuş, Osmanlı’nın konumunu güçlendirmek amacıyla Gazan Han’ı Osmanlıların selefi olarak konumlandırmış fakat Cengiz’e dayanan nesebine yer vererek onların dininden İslâm’a geçtiği

¹³ Baki Tezcan olası Moğol-Osmanlı irtibatını Osmanlı kaynakları, siyasi konjonktür bağlamında değerlendirerek Osmanlıların başlangıçta Moğol irtibatı bulunabileceğini ancak gerek çevresindeki Türkmenler, gerek Timur mağlubiyeti gerek Sünni politika gibi etkenlerle değiştiği hususunda bir irdelemede bulunarak konuya başka bir veçheden bakar. Ancak bu çalışma Osmanlı nesep sorunu temelinde olmadığından burada genişçe yer verilmemiştir. Bkz: Tezcan, Baki. (2013). *The Memory of the Mongols in Early Ottoman Historiography. Writing History at the Ottoman Court* içinde. H. Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (Edt.), Indiana: Indiana University Press p. 23-38.

bilgisini eklemeyi ihmal etmemiştir. Sultan Süleyman döneminden sonra ise bazı kayıtlarda Osmanlılar ile Moğolların Oğuz soyuna bağlayan şecerelere, Moğolların diğer hanedanlardan büyük gösteren tasvirlerle yer verilir olmuştur (Ogasawara, 2018). Yer verilen ve verilecek olası açıklamaların yanında gayri resmi bir geleneğin Kırım hanedanının mensuplarından birinin Osmanlı hanedanlığının sona ermesinden sonra Osmanlı tahtına geçeceği rivayeti mevcut olduğuna işaret etmek gerekir (Ogasawara, 2013). Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemdeyse 4. Murad sonrası hükümdarlık, istikrarsız ve çokça şikayet edilen Sultan İbrahim dönemlerinden geçilmiş, Osmanlı saltanatı konusunda endişeler zuhur etmişti. İlk kez 2. Murad döneminde Padişahın gördüğü bir rüyanın Osmanlı hanedanının kesilip yerini Turhan, Mihal ve Evranosoğulları gibi nüfuzlu ailelerin alacağı kanaati değerlendirilmiş ve buna yer veren bu anonim eserde bu ailelerin egemen olma umudu taşıdıkları ifade edilmiştir. 17.yüzyılın sonunda ise Mevkufatı Vakıat-ı Rûzmerre eserinde 2. Murad'ın devletini Al-i Cengiz yani Kırım Han'ına kaptırmaktan kurtardığı bir hikayeye yer verir ki bu esasen devrine ait bir imâ içermektedir. Hikayeye göre Edime'ye gelen Tatar Hanı "Âl-i Cengiz kadimdir" savunusuyla saltanat davasında bulunmuş, savaşmak yerine güreşerek galebe çalanın saltanatın sahibi olmasına karar verilmiştir ve nihayetinde "görünmez olan" Mevlevî dervişlerinin de yardımıyla sultan Murad güreşi kazanmıştır. Bu anlatı yaşananlar ile bağlantılıdır zira 1. Ahmed'in av sırasında Mehmed Giray'ın adamlarının padişahın karşısına çıkması Mehmed Giray'ın taht için suikasti olarak yorumlanarak hapsedilmesine yol açmış, 1622 yılında Sultan Osman'ın katli ile müsebbibi Davud Paşa'nın Osmanlı hanedanına son vermek istediği kaydedilmiş, 4. Murad'ın hasta iken son veliahd İbrahim'i öldürtmek suretiyle hanedana son vererek tahtın yeni varisi olanlardan biri olarak Kırım Han'ının adı zikredilmiştir. 1694 yılında Limni'de sürgünde ölen Niyazi-i Mısri de hanedanın meşruiyetini kaybetmiş bulunduğunu "tahtın Tatar'ın" olduğunu birkaç kez tekrarlar not etmiş kendileriyle görüştüğü Tatar hanlarında adalet ve din olduğunu, İslâm dinine bağlılıklarına şahadet ettiğini yazmıştır. 1703 isyanında da Osmanlı hanedanı yerine adı geçen iki namzetten biri Âl-i Cengiz'den olmuştur (Emecen, 2001). Bu kayıtlar ile Mevkufatı'nın anlatısı birarada düşünüldüğünde Âl-i Cengiz'in Evliya Çelebi'nin yer verdiği "ilk Müslüman" kökenine dair anlatı ve olası getirileri göz önünde bulundurulunca tevâfuk olamayacağı daha açık görülebilmektedir. Öte yandan İmparatorluk'da nesep sadece saltanat değil birçok resmî görev için de önem verilen bir husus teşkil ediyordu. Siyahî bir köle iken Galata kadılığına, Anadolu kazaskerliğine kadar yükseltilmiş olan Molla Ali'nin yaşamı bu hususta önemli bir kavrayış sağlar. Döneminin önemli yazarlarından olan Karaçelebizade siyasi husumetin de etkisiyle kendisinin ilmini küçümseyip bu makamlara yakıştıramamış "Seyyid Mehmed Efendi gibi Kureys soyundan gelen bir âlimin yerine Anadolu kadıaskeri oldu" yazmaktan kendini alamamıştır. Molla Ali de siyahîliğe olan ön yargının ve Nuh'un bedduasının köleliğe yol açtığı anlatısına karşı Hz. Nuh'un oğlu Ham'a olan lanetten¹⁴ olamayacağını irdelenmiş diğer yandan da kökenini "Habeshistan'ın (Etiyopya) Ambara halkından olduğunu ve Peygamber zamanında İslamiyet'i kabul edenlerin soyundan geldiğini" not etme gereği duymuştur (Tezcan, 2012, s. 93-97). Bu nesep kurmanın da gösterdiği üzere soylu bir aile-kabilede gelmek, İslamiyet'i ilk kabul edenlerden olmak

¹⁴ İncil Yaratılış'ta anlatıldığına göre, Tufan'dan sonra bir gün Nuh sarhoş olur ve çadırında çıplak bir şekilde uyuyakalır. Kenan'ın babası Ham babasının çıplak olduğunu görür ve dışarıdaki iki kardeşine haber verir. Sam ve Yafes omuzlarına bir pelerin alarak Nuh'un çıplaklığını görmemek için geri geri yürürler ve onun üzerini örterler. Nuh ayılıp da Ham'ın ne yaptığını duyunca der ki: "Kenan lanetli olsun, kardeşlerine kullar kulu olacaktır." Anlatının İslâmî varyantlarında, Nuh oğlu Ham'ı uygunsuz hareketleri dolayısıyla lanetlemiştir. Ham'ın davranışları türevden türeve, otoriteye saygısızlık veya cinsel ihlal sergilemek suretiyle değişim göstermekle birlikte, Nuh'un laneti bütün hikâyelerde aynıdır: Nuh, Allah'tan Ham'ın oğullarını köleliğe mahkum etmesini ister. Tıpkı Hristiyan ve Musevi geleneklerinin birkaç yüzyıl önce yaptığı gibi öykünün Müslüman türevlerinden bazıları da Nuh'un lanetinde geçen köleliğe siyahîliği de eklemiştir. Bkz: Tezcan, Baki "Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri ışığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "İrk" Siyaseti. *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu* içinde. Baki Tezcan & Karl K. Barbir (Derl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 91-116.

güçlü, meşrûf bir durum arz ediyordu. Muhtemeldir ki Molla Ali de kadılığını bu kökene atfla da açıklayarak konumunu güçlendirmeye çalışmıştı.

Çağın gereği görülerek Batı'da bir dönem “karanlık çağ” anlatısına uygun hâle getirilmişken Doğu'da gerçekten karanlık denilebilecek bir dönemin mimarı “*Bilge Müslüman*” anlatısının “gazi” kahramanı yapılmıştır. “Karanlık çağ” “Aydınlanma” dikotomisini anıttırır biçimde değişen vaziyetlerle de tarihe farklı bakılarak farklı bir Cengiz Han ve elbette Cengiz ve varisleri devri imajı oluşturulmuştur. Buna bugün bilinen tarihî verilere göre Osmanlı hanedan boyunun Moğol tahripkârlığından “kaçan” kavimlerden biri olduğu ve Anadolu'da yurtluk verildiği (İnalçık, 2012, s.9-12) olgusu eklenince durum ve tarihi değişen durumlara göre olay örgüleştirmenin derecesi büsbütün şaşkıncı olmaktadır ancak bu nevezuhur bir durum olmadığı gibi 19.yüzyıla dek süren tarih yazımı anlayışında olağan bir yer tutmaktadır. Mesela Tarif Khalidi Katolik Hıristiyanlık literatürüne karşın Hz. İsa'nın İslâmî literatürde nasıl yer aldığına dair çalışmasında söz konusu farkların temel dayanağının Kur'an-ı Kerim'den sonrasında gelişen literatürden faydalanmıştır (Khalidi, 2003). Ancak Hz. İsa'nın Katolik Hıristiyanlar tarafından kabul edilen varoluşu daha çok pagan kültürün İsa anlatısına derç edilmesiyle oluşturulmuş, hayatı çevresindeki imgeler bu pagan kültürden de etkilerle anlatılmıştır. İznik konsilinde kabul edilen İnciller dışında da pek çok İncil bulunmaktadır ve Hz. İsa anlatısı da farklılıklar içermektedir. Buna karşın İslâmiyet'in bir kolu olan Şii anlayışın bazı kolları meşruiyet için Hz. İsa'nın Allah katına yükseltilmesinden hareketle Şii imamlarının da ölmediğini öne sürmüşlerdir. Şiilik dışında ayrıca Hz. İsa'nın Kur'an okuyup anlattığı ve Mekke'ye hac için gittiğine dair bazı kıssalar da bulunmaktadır (Khalidi, 2003, s. 63-64/ 68). Ancak bunların en fazla Hz. İsa'ya dair oldukça farklı kabullerin bulunmasından geldiğini vurgulamak yerinde olur. Esas konumuza dönecek olursak Moğol tahribinden kaçmış olan Osmanlı imgesi zamanla güçlenmiş olan İmparatorluğun cihangirlik ve kendine verdiği ad ile “*Devlet-i Âliyye*” Batı'daki adlandırma ile “*Grand Turk*” imajıyla uyuşamayacak bir durumu da işaret etmektedir. Esasen İslâmiyet'i benimsemiş ve eylemlerini bu literatür çerçevesinde kuramsallaştırmış Kırım Hanlığı için de Cengiz Han'ın “Hak yolu” seçmiş olması en hayırlı seçenek olmuştur.

Bu anlatıyla Tatarlar (ve yaygın olduğu yerlerde) İbn'ül Esir'in imgelediği bir tarihi imgesine sahip değillerdir artık. Yine anlatının bu kısmında Muaz b. Cebel taassubu temsil etmektedir ki bu ya kendisine dair var olan imgeyi olay örgüleştirmeye dâhil etmek suretiyle kullanmakta yahut bu anlatı ile taassup imgesi kurarak Muaz'ın diyalogunda cisimleştirmektedir. Ancak anlatı; taassubu kabul etmeyen oldukça meşrû bir ağızdan Cengiz Han ile temsil edilen İslâmî durumu olumlayıp tasdik ederken taassubu mahkûm, Muaz'ı ted'ip, Cengiz Han'ı taltif etmektedir:

*“Hazret-i Ebubekir halife olduğu an Muaz ibn Cebel Cengiz Han elçiliğinden gelmiş idi. Ziyarete varınca Hazret-i Ebubekir; “Ey Muaz! Memur olduğun Cengiz Han hizmetinin sonu ne oldu?” deyince Mu'âz, “Ey müminlerin emiri Allah farz ettiği bütün şeyleri kabul edip 'Allah bir peygamber hak' dedi, ama hacca gelmeyi kabul etmeyip 'Yolumda bu kadar âsî padişahlıklar vardır. Yol güvenliği olmamak ile hacca gidemem' diye özürler etti ve zekerini kesip sünneti de kabul etmeyip “Bu yaşımda bu şiddetli kış memleketinde zekerimi kesersem teşenîş olurum” diye özür edip kaldı. Biz de “Bunların biri eksik olsa dürüst Müslüman olmazsın” deyip gazaba gelip gittim.” Hazret-i Ebubekir; “Ya sünnet olmayıp hacca gelmemek ile mümin muvahhid olmamak gerekmez. Hemen kelime-i tevhid ile iman duasını okuttun mu?” “Yok okutmadım, ey Müminlerin emiri” deyince hemen **Hazret-i Ebubekir gazaba gelip, “İslâm'ın bütün şartlarının en gereklilerini kabul edip mümin***

olmuş, ama tez bu bizim mektubumuzu götür, selâmımızı bildir, kelime-i tevhidi ve âmentü billahi ve melâ'iketihî ve kütübihî ve rusulihî âyetlerini öğretip gelesin" diye Muaz'ı Resulullah divanından kovup yine Muaz yolları aşarak bir yılda Kazan Vilâyetine gelince, "Cengiz Han Kırım Vilâyetine gitti" derler: Hemen Muaz yine Kırım yolu diyerek Irak-ı Dadyan Vilâyetine varınca haber alır kim Ejderhan Vilâyeti'nde Cengiz Han ölüp orada defnetmişler. Ama İslâm ile gittiği sabittir, zira daha önce Allah'ın bütün farzlarını kabul edip "Allah bir, peygamber hak'" demiş idi. Onun için Tatar bilginleri Cengiz Han'ın İslâm ile âhirete gittiğine inanmış. Ama niceleri "A'raf'da kaldı, zira âdil ve gazi bir padişah ve İslâma razı padişah idi. Muhakkak İslâm ile göçtü" derler. Sözün kısası Al-i Osmanlı'nın amcaları tarafından haseb ve nesepleri mümin ve muvahhid Cengiz Han'a ulaşır hâlâ Tatar hanlar ile yakınlıkları vardır, vesselâm." (Evliya Çelebi, 2011, s. 539-540)

Anlatı bu son kısmıyla "olması gereken Müslüman" imgelemine uymayan, eksikliği sapkınlıkla nitelendirilecek durumları en meşru ağızdan meşruiyet alanına dâhil etmekte, Kırım hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği anlayışla çelişmeyecek bir olay örgüleştirmeyle tamamlanmaktadır. Buna göre artık Cengiz Han'ın Müslümanlığı konusunda "ufak bir ihtilâf"tır söz konusu olan ve anlatıda açıktan ifade edilmese de bunun zuhuru taassup kaynaklı ahmaklık olarak konumlandırılmaktadır. Esasen han "çağına ve hükmü altında bulunana adalet dağıtan gazi"dir, bu imgeyle bütünleştirilmiştir.

Esasen bu tür olay örgüleştirme de uzun bir gelenek-tarih anlayışının bir parçasıdır. Osmanlı hanedan soyu konusu Osmanlı dönemi kronik yazarlarının da meselesiydi ve Anadolu'da Türklerin ilk atası kabul edilen Süleyman Şah'ın soyu da Emevîlere karşı Abbasîlerin önemli zaferinde etkin olmuş Ebu Müslim'e bağlandığı bilinirliği yaygın bir efsane oluşturulmuştu.¹⁵ Ek olarak Evliya Çelebi'nin muhayyilesinden çıkmışsa dahi(kanaatim odur ki hayli düşük, zerrece bir ihtimal olabilir) bu anlatı Osmanlı kültürünün yabancı olmadığı çeşitli varyantları bulunan "Oğuznâme" geleneğinin ürünü anlatılarla oldukça benzer handiyse örnek alınarak düzenlenmiştir dense mübalağa sayılamaz. Oğuznâme'ye göre de Türklerin atası Hz. Nuh'un oğlu olan Yafes (Türk boylarına göre Olcay Han) soyundan Karahan'ın oğlu olan Oğuz, "Müslüman doğar" ve ilk olarak da annesine İslamiyet'i kabul ederse sütünü emeceğini söyler, sonrasında da Müslüman olmayan baba, amca, akrabalarına karşı ilk mücadelelerini verir.(Bayat, agm.) Osmanlı hanedanı da kendini Oğuz soyuna bağlayarak "siyasal üstünlük ve soyluluk"(Galatto, agm., 2000) sahipliğinin temeline uygun anlatıyı benimsemiştir. Yukarıda değinildiği gibi İlhanlı hâkimiyetinin de çöküşü sonrası bozkır ile İslam geleneğinin sentezlenmesi döneminde çeşitli siyasi ideolojiler denenmiş Osmanlılar da bir yandan gazanın başarılarıyla saygınlığına dayanmış diğer yandan neseplerini Oğuzlara dayandırarak meşruiyetin dinsel ve bozkırın kültürel egemenlik geleneğinden yararlanmışlardır (Fleischer, 1996 s. 285). Bu olgu ayrıca söz konusu yüzyıllarda başarının "nesebe(soyluluk)" ile ne denli imgelemiş bulunduğunu, ne kadar başarılı olursa da belirli bir "nesebe bağı" İslamiyet'i "ilk benimseyenlerden olma" hususunda anlatı oluşturmanın da gerekli görüldüğünü göstermektedir.

¹⁵ Gallotta, Aldo, "Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devleti'nin Kökeni. *Osmanlı Beyliği 1300-1389* içinde. Elizabeth A. Zachariadou (Edt.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 41-61.

Sonuç

Tarih felsefecisi, kuramcısı Hayden White'ın “*tarihin daima anlatsal bir biçim benimsediği bundan dolayı da edebî metinlerin niteliklerini paylaştığı*” savunusu kabul edilmişse de tarihin edebiyata benzer “kurgu işlemi” olduğu tezi genel olarak benimsenmemiştir (Iggers, 2000, s. 143). Bu çalışmada ele alınan tarihî anlatıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi gerek geçmiş gerek bugünün tarihsel anlatılarında gerçekler ve olgular önemli oranda yer alırlar. “*Gerçek dışı*” kısımlar ise bazı gerçeklikleri açığa vurma özelliğini taşırlar. Bu kısımlar dönemlerinin gerek, imge, tahayyüllerini dışa vuracak cisimleşmelerdir. Iggers'in naklettiği üzere postmodernistler olarak adlandırılan ancak çoğu edebiyat eleştirisi alanından gelen kuramcıların olgu-kurgu ve tarih-şiir arasındaki ayrımı sorgulamış ve tarihin metinler dışında hiçbir gerçeklikle ilgisi olmadığını savunmuşlarsa (Iggers, 2000, s. 102) da metinlerin başka bazı gerçeklikleri işaret edip taşıdıklarını gözden kaçırmışlardır. Bu çalışma bağlamında söz konusu zamanlarda “soylu (nesep sahibi) ve Müslüman olmanın” köklü bir geçmişi olması ihtiyaçlarının siyasi alanda meşruiyet için önemli olduğu, tarihin de bunun için özenle araçsallaştırıldığı olgu ve gerçeğini bu anlatı da taşımaktadır. Bunun yanında Ricoeur'un ifade ettiği gibi “*Kurmaca ya da "hayali" ile "gerçek" arasındaki ayrımın gözden geçirilmeyi gerektirmesi ne büyük olursa olsun, kurmaca anlatı ile tarihsel anlatı arasında bir fark hep kalacaktır*” (Ricoeur, 2007, s. 128). Ancak bu fark hayli büyük olduğu gibi maksat, saik, işlev bakımından kıyas kabul etmez yönleri vardır. En basit özelliğiyle genel olarak “*edebî kurgu*”nun edebî kurgu olduğu bilinir ancak tarihsel kurgu'nun yarattığı bir “*gerçek*” birkaç nesle tarih olarak öğretilip bunun üzerinden eyleme geçirilebilir. Bu farklardan önemli olgular kısmî olarak görülebilmektedir.

Anlatının da açığa çıkardığı üzere 18. yüzyıl sonlarına dek “Müslüman, Gazi ve Soylu” olma imajına uygun olmak için önemli fetihler gerçekleştirmiş güç-hanedanlar tarafından gerekli görülmüş ve tarihî anlatılar bu bağlamda biçimlendirilmişlerdir. Bu açıdan Amerika'daki “White, Anglosakson, Protestan (Wasp)” imgesiyle benzerlik taşıdığına işaret etmek gerekir ki bu da “meşrû ve saygıya değer” olmanın söz konusu yüzyıllarda da belli başlı vasıflarla özdeş hâle getirilmiş bulunduğunu, anlatıların bu bağlamda biçimlendirildiğini, anlatı kurmanın eleştirildiği üzere ucu açık bir “*kurmaca*” olmadığı çağa, ihtiyaçlara, imgelere de uygun hâle getirildiği, kimi imgelerin güçlendirildiği yahut güçlü imgelere uygun kılındığı görülebilmektedir. İçinde bulunduğumuz zamanda Oğuz ya da Cengiz Han'ın Müslüman olmasına gerek duyulmadan anlatılması Oğuz Han'ın “Türklüğe ek olarak Müslüman da olması” gerekli görülen ve artık işlevi olan bir imaj olmadığı gibi bu yöndeki anlatılar tarihte kalmıştır ancak Oğuz Han'ın Türk de olmadığını dile getirecek bir anlatı birçok zihni rahatsız edecek bugünün dayandığı Türk imge ve anlatısı büyük oranda zedelenecek ve önemli bir kesim tarafından kabul görmeyecektir.

Frank Kermode Gizliliğin Doğuşu adlı yapıtında, bazı anlatıların aydınlatmayı değil de karartmayı, gizlemeyi amaçlayabilecekleri fikrini ortaya atmıştır (Ricoeur, 2007, s. 146) ki tarihî anlatıların ekseriyeti bu vasfa sahipse de bu karartma başka hakikatleri aydınlatma-işaret etme vasfına sahip olmaktadır. Bu anlatıları yalan yahut basitçe maharetsiz sahtekârlıklar olarak sınıflandırmak, gerçektışı olarak bir köşeye atmak hiçbir açıklama ve anlama çabasına girmemektir. Tarihsel gerçeklik Cengiz Han'ı kabaca 525 yıl evvelde yetişkin olarak soluklandırmakla zaman kaydırılmasına uğratılmıştır ancak Tatar yönetiminin çağının anlayışına uygun hüküm sürmesi için maharetle yapılmıştır. Gerek Muaz'ın seçilmesi ve ona dair imgeler gerek İslâmî yaşama uygun eksikliklerin mantıklı açıklamalara dayandırılarak açıklanması gedikleri tahkim edecek ustalıktadır. Özellikle Cengiz Han'ı 525 yıl önce yaşatmış bu anlatı bugünün bilimsel anlayışına sabitlenmiş ve kronolojiyi pusula kabul eden tarihçilerin bu anlatının hem maharettten uzak hem alelâde olduğunu

düşünceleri oldukça muhtemelse de vaziyet tam olarak bu indirgemeciliği betimler değildir ve “bilimsel” anlayışa sahip tarihçilerden bazılarını yaptığı da hemen hemen benzer kavrayış biçiminden neşet etmektedir. Bunun bir örneği Yunan uygarlığına getirilen alfabenin Fenike kökenli, vasıtalı olmadığını ispat etmek için etkinin alfabenin M.Ö. 1400’den öncesine ait değil de M.Ö. 1100-750/720 yıllarına ait olduğunu savunarak alımlamayı “hayal” olarak konumlandırıp reddeden 20. yüzyıl tarihçileridir (Bernal, 1998, s. 88/146-148/532-538/572-579). Bu noktada Milat öncesinin hayli uzak ve bilinmez olması dolayısıyla saptırmaların nispeten daha kolay yapılabileceği ancak Cengiz Han’a ait bu anlatının çok daha yakın tarihli bulunduğu dolayısıyla kıyas kabul etmeyeceği düşünülse dahi bu geçerli bir itiraz kabul edilemez zira anlatının ortaya çıktığı, Çelebi’nin kaydettiği dönemlerde yöneticiler için iddia edilemese de genel olarak tebaanın kronolojik tarih eğitimi almadığı muhakkaktır. Bugün alanlardan bir kısmının da birçok tarihî olay bir tarafa mühimsenir olması beklenen Çanakkale Savaşı’nda Mustafa Kemal’in Kurtuluş Savaşı-Millî Mücadelenin bir parçası olarak görev yaptığını, Millî bayramlarda anılan olayların tam olarak nelere tekabül ettiğini bilmemesi gerçeği söz konusudur. Bu örneğin maksadı kronolojik takip anlayışının yeni olduğu, ele alınan anlatının “basit” bir “tahrif-düzenbazlık” sınıfından görülemeyeceği, anlatının pragmatik bir işlev görmüş ve maharetli bir dimağdan çıktığının vurgusunu güçlendirebilmektir. Fisher Osmanlı İmparatorluk unvanı arasında Padişah-ı Deşt-i Kıpçak’ın varlığının Kırım Tatarları ile münasebetlerinde siyasi ideoloji bakımından mühim olduğunu bunun sebebinin de Cengiz Han’la politik irtibatın Orta Asya’ya dek uzanan Türk-Tatar bozkırında siyasî ve hukukî otoriteye sahiplik için yegâne vasıta olduğunu kaydeder. Bu nesep bağlanmanın diğer tarafındaysa Giray Hanedanının kendini Altın-Orda(Cengiz soyu) hanının ilk soyundan oldukları iddiası vardı ki bu politik mirasçı oldukları iddiasını taşımak anlamına geliyordu. Ek olarak Osmanlı Sultanları nâmelerinde Kırım hanlarına “Cengiziye” olarak hitap ediyorlardı. Kırım hanları da bozkırdaki haklarını Osmanlı metbuluğundan değil Cengiz soyundan gelmiş olmalarıyla savunuyor Osmanlı ve diğer devletlerle yazışmalarda da bozkır hâkimiyetinin en mühim simgesi olan Cengiz mührünü (tamga) kullanıyorlardı. Şeriat, Osmanlı kanunları yanında Cengiz yasalarında tevarüs edildiğine inanılan Tatar Kanunları uygulanıyor, sosyal münasebetlerde Altın-Orda teamülleri geçerli kınılıyordu. Girayların otorite ve Tatar hiyerarşisindeki yerine de Cengiz soyundan dolayı itiraz edilemiyordu (Fisher, 2009, s. 22-45). Bu noktada Eliade’nin sözü oldukça anlamlı ve açıklayıcıdır: “imgeler hakkında önemli olan, öznenin hakkında her zaman, sözlerin ifade edeceklerinden daha fazla şey söylüyor olmalarıdır. “*Fiili durumlarda eğer insan cinsinin tam bir dayanışması varsa, bu ancak imgeler düzeyinde hissedilebilir ve eylemleştirilebilir*” (Eliade, 1992, s. XXVI). Özetle Cengiz soyundan olma gerekleri her alana damgasını soyut ve somut anlamda vurmuştur. İmajlardan ödün verilmesinin önü daima kesilmeye çalışılmış, uygun bir tarih anlatısı uygun imgelerle oluşturulmuştur. Bu noktada Çelebi’nin yer verdiği anlatıyı tekrar gözden geçirmek hayli anlamlı ve kavrayışı derinleştiricidir. Elbette anlatının inceliği ve söz konusu dönemler ilişkin verdiği bilgilerin “anlatı” biçimliliği dolayısıyla bir kenara bırakılamayacak kıymete haiz olduğunu, bilakis anlatı biçimliliğiyle bu vasfı taşıdığını yeniden vurgulamak gerekir.

Kaynakça

- [1] Bayat Fuzuli, "OĞuznâme", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/oguzname> (20.05.2020).
- [2] Bernal, Martin. (1998), Kara Atena. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- [3] alıŐkan, Sümevra. (2018), Osmanlı Papaları 1302-1622. Ankara: Gece Akademi.
- [4] Dankoff, Robert. (2010). Seyyah-ı Âlem Evliya elebi'nin Dünyaya Bakışı (ev. Müfit Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [5] Efendioğlu Mehmet, "Sahbe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe> (20.05.2020).
- [6] Eliade, Mircea. (1992), İmgeler ve Simgeler. Ankara: Gece Yayınları.
- [7] Emecen, Feridun. (2002). Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar zerine Bazı rnekler ve Mülahazalar, İslâm Araştırmaları Dergisi. Sayı 6. s. 63-76.
- [8] Evliya Çelebi. (2011), Seyahatname 7. Kitap 2. Cilt, (Haz.) Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [9] Fisher, Alan. (2009), Kırım Tatarları. İstanbul: Selenge Yayınları.
- [10] Fleischer, Cornell. (1996). Tarihi Mustafa Âli. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [11] Gallotta, Aldo. (2000), "OĞuz Efsanesi" ve Osmanlı Devleti'nin Kökeni. Osmanlı Beyliği 1300-1389 içinde. Elizabeth A. Zachariadou (Edt.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [12] Ocak, Ahmet YaŐar (2014). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [13] Ogasawara, Hiroyuki (2007), The Quest For The Biblical Ancestors: The Legitimacy And Identity Of The Ottoman Dynasty In The Fifteenth-Sixteenth Centuries, Turcica (48), p.37-63.
- [14] Ogasawara, Hiroyuki.(2018), Enter the Mongols: A Study of the Ottoman Historiography in the 15th and 16th Centuries, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, LI (2018), 1-28.
- [15] Iggers, Georg. (2000), Bilimsel Nedensellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [16] Irene, Fenoglio & Georgeon François (Haz). (2000) DoĐuda Mizah. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [17] İnalçık, Halil, "Giray", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/giray> (20.05.2020).
- [18] İnalçık, Halil. (2012), Devlet-i Âliyye. İstanbul: Türkiye İŐ Bankası Kültür Yayınları.
- [19] Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cengizhan> (20.05.2020).
- [20] Kandemir, YaŐar, "Muâz b. Cebel", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaz-b-cebel> (20.05.2020).

- [21] Khalidi, Tarif. (2003). Müslüman Hz. İsa: İslam Yazınında Vecize ve Kıssalar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- [22] Le Goff, Jacques. (2020), Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı? İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- [23] Ricoeur, Paul .(2007). Zaman ve Anlatı 1: Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [24] Ricoeur, Paul. (2009). Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [25] Tamer, Aytül. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda ABD ve İngiltere'nin Osmanlı Devletine karşı yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- [26] Tezcan, Baki. (2012). "Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri ışığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "İrk" Siyaseti. Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu içinde. Baki Tezcan & Karl K. Barbir (Derl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 91-116.
- [27] Tezcan,Baki. (2013). The Memory of the Mongols in Early Ottoman Historiography. Writing History at the Ottoman Court içinde. H. Erdem Çıpa & Emine Fetvacı (Edt.), Indiana: Indiana University Press p. 23-38.